

ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТНОЇ ПОЗИЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Ліннік О.О.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті надано визначення суб'єктності та суб'єктної позиції майбутнього педагога, названо особистісні та професійні якості, що утворюють зміст його суб'єктності. Обґрунтовано положення про необхідність забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку для кожного студента для формування його суб'єктної позиції, що відбувається у кілька етапів: автономна дія; об'єкт взаємодії; суб'єкт суб'єкт-об'єктної взаємодії; суб'єкт суб'єкт-суб'єктної взаємодії; організатор суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Провідна діяльність утворює контекст для розвитку суб'єктної позиції: на першому етапі – спілкування, на другому – навчання, на третьому-четвертому – навчально-пізнавальна діяльність; на п'ятому – професійна діяльність. Індивідуальну траєкторію розвитку забезпечує надання студентам права вибору в усіх видах діяльності на всіх етапах становлення суб'єктної позиції.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, суб'єктна позиція, майбутній педагог, індивідуальна траєкторія розвитку, вибір, відповідальність.

Постановка проблеми. Нові освітні тенденції в Україні вимагають зміни педагогічного мислення, свідомості та ролі педагога. Найважливішим завданням вихователя в контексті сучасних освітніх реформ є педагогічна фасилітація (підтримка, супровід), що полягає у спрямуванні інформаційних потоків, виявленні розмаїття дитячих думок, звернення до особистісного досвіду дітей, підтримка їхньої активності, взаємозбагачення досвіду, полегшення сприйняття та засвоєння, заохочення творчості. Оскільки головною умовою реалізації педагогіки співпраці в освітній практиці є особистість учителя, а конкретніше – його суб'єктність, на сьогоднішній день надзвичайно актуальною є проблема формування суб'єктної позиції майбутніх та молодих педагогів (Г. Аксьонова, А. Бистрюкова, Ф. Блієва, Л. Кузнецова, А. Лебедев, Н. Проніна, Є. Руденко, Н. Терпугова та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У трактуванні поняття суб'єктної позиції можна виокремити кілька загальних тенденцій: свідома форма буття; системна якість особистості, що поєднує такі якості, як свобода, самостійність, відповідальність, ініціативність, творчість, оригінальність, активність, відповідальність; здатність до саморозвитку; взаємозв'язок різних якостей та процесів. Необхідність визначення та наповнення змістового аспекту суб'єктності як особистісної якості змусило вдаватися до емпіричного дослідження, у якому було оцінено наявність суб'єктних якостей, сформульованих дослідниками (І. Бехом, Н. Гавриш, О. Гогоберідзе, І. Зубковою, Є. Ісаєвим, С. Мартиненко, Л. Мітіною, О. Пехотою, О. Савченко, В. Сластьоніним, В. Слободчиковим, О. Суценко, Н. Ткачовою, М. Федоренко) у педагогів, які реалізують гуманістичні освітні технології.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри численні дослідження проблеми становлення суб'єктності майбутнього педагога, залишаються невизначеними етапи формування суб'єктної позиції, не досліджувався також взаємозв'язок між процесом становлення суб'єктності студента та можливістю вибору ним індивідуальної траєкторії розвитку.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення етапів формування суб'єктної по-

зиції майбутнього педагога в процесі навчання у ВНЗ та доведення залежності цього процесу від свободи вибору траєкторії розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті будемо послуговуватись авторським визначенням суб'єктності, а саме: усвідомлення людиною себе суб'єктом діяльності та стосунків, у яких відбувається самовдосконалення особистості, яке уможливується завдяки наявності таких якостей, як відповідальність, ініціативність, активність, здатність до прийняття самостійних рішень [7; 8]. Суб'єктна позиція є проєкцією суб'єктності в діяльності, спілкуванні та стосунках, у які вступає особистість.

Відтак, особистісні якості є змістовим аспектом суб'єктної позиції, соціальна суб'єктна позиція виявляється в стосунках з оточуючими, діяльнісні характеристики суб'єктної позиції виявляються у взаємодії. З огляду на розглянуті підходи та розуміння поняття «суб'єкт», «суб'єктність», наданих нами вище, визначимо **суб'єктну позицію майбутнього педагога** як особистісно значущу систему ціннісних ставлень, стійких переконань, теоретичних знань і практичного досвіду, що дозволяє виробити власні способи навчальної та професійної діяльності.

Згідно з проведеним експертним оцінюванням (86 осіб) такими особистісними якостями стали: активність, відповідальність, самостійність (особистісні); здатність до рефлексивної діяльності, інноваційна відкритість, ціннісне ставлення до взаємодії, прагнення до здобуття нових знань, ціннісне ставлення до самовдосконалення (професійні).

Очевидно, що особистісними якостями студент може оволодіти без спеціальної підготовки у ВНЗ, тоді як професійні якості він може набутити тільки в процесі навчання та педагогічних практик. Саме тому на початку навчання студент апріорі не може мати необхідних якостей для організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії, проте рівень розвитку особистісних та психічних якостей може забезпечити більш високий темп проходження зазначених етапів.

Процес становлення та розвитку суб'єктної позиції, за І. Обуховою, має три фази: позиція слабкої суб'єктності, для якої є характерним пасивне сприйняття людиною умов, що склалися;

позиція помірної суб'єктності, коли людина усвідомлює ситуацію, але не намагається змінити, або не досягає в цьому успіху; позиція сильної суб'єктності, коли людина усвідомлює ситуацію з позиції власного волевиявлення та виконує дії, що змінюють обставини життя [9]. У дослідженні Г. Аксьонової визначено такі стадії формування суб'єктної позиції студента: об'єктна, об'єктно-суб'єктна, суб'єкт-об'єктна та власне суб'єктна [1]. М. Годник визначив чотири фази становлення суб'єктності: об'єктна, суб'єктно-функціональна, суб'єктна, перетворювальна [4]. В основу визначення стадій покладено ставлення суб'єкта до дійсності та спосіб взаємодії з об'єктом. Згідно з дослідженням О. Гогоберідзе, суб'єктна позиція у своєму становленні послідовно проходить такі етапи: орієнтація суб'єктної позиції в умовах освіти; збагачення суб'єктної позиції студента умовами освіти, тобто накопичення досвіду прийняття самостійних рішень, заснованих на особистісних смислах та ставленнях; реалізація суб'єктної позиції студента в процесі створення нових умов своєї освіти, у ході чого процес освіти самоорганізується студентом як процес власного особистісно-професійного становлення [2]. Є. Шиянов також визначає чотири стадії становлення суб'єктності майбутнього педагога, проте в основу закладає особистісний соціальний розвиток студента: адаптація до нових соціальних умов, становлення активної позиції студента, самоідентифікація та перетворення особистості. Відповідно, на кожній стадії провідними є різні види діяльності: спілкування, пізнання, навчання, професійна діяльність [10]. Ця ідея є дуже важливою та такою, що перетинається із нашою ідеєю про набуття суб'єктної позиції у взаємодії через переборювання ситуацій вибору в спілкуванні та навчанні.

Відповідно до проаналізованих теоретичних досліджень і розроблених вище моделей взаємопов'язаного буття та діяльності суб'єкта в середовищі ВНЗ, ми виокремлюємо такі **етапи формування суб'єктної позиції майбутнього педагога**: 1) автономна дія; 2) об'єкт взаємодії; 3) суб'єкт суб'єкт-об'єктної взаємодії; 4) суб'єкт суб'єкт-суб'єктної взаємодії; 5) організатор суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Відповідно, провідною діяльністю на першому етапі є спілкування, на другому – навчання, на третьому-чет-

вертому – навчально-пізнавальна діяльність; на п'ятому – професійна діяльність.

Діалектика розвитку позиції полягає в переоцінці особистістю власних цінностей, цінностей оточуючих людей, в упорядкуванні власного світу не тільки з позиції соціальної ситуації, але й з логікою індивідуального розвитку [6, с. 15]. Об'єкт-суб'єктне перетворення відбувається і на макрорівні (при проходженні різних етапів загального та професійного розвитку), і на мікрорівні (визначення людиною в різних ситуаціях свого особистісного та професійного розвитку) [5].

Узагальнюючи різні аспекти суб'єктної позиції, надамо характеристику кожного з етапів становлення суб'єктної позиції майбутнього педагога (табл. 1).

На етапі автономної дії відбувається орієнтація суб'єкта в умовах навчання; позиція об'єкта взаємодії дозволяє накопичувати досвід прийняття самостійних рішень; позиція суб'єкта суб'єкт-об'єктної взаємодії дозволяє знаходити особистісні смисли та ставлення до об'єктів взаємодії, набуття досвіду свідомого вибору та відповідальності за нього; позиція суб'єкта суб'єкт-суб'єктної взаємодії передбачає реалізацію набутого досвіду суб'єктності в нових умовах; останнім є етап становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності, на якому майбутній педагог виступає як організатор суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Перехід на кожний наступний етап відбувається за умови вибору студентом шляху розвитку та відповідальності за кінцевий результат, тобто вибору індивідуальної траєкторії розвитку. Індивідуальна траєкторія розвитку уможливорює формування суб'єктної позиції студента. Базуючись на визначенні О. Гогоберідзе [2, с. 216], ми розуміємо під індивідуальною траєкторією варіативний, заснований на особистісних смислах і цінностях, потребах і мотивах, шлях досягнення результатів, заданих вимогами вищої професійної освіти. Індивідуальну траєкторію розвитку майбутнього педагога можна розглядати: як засіб реалізації суб'єктної позиції особистості під час отримання професійної педагогічної освіти; як можливість особистісно-діяльнісної проєкції ціннісного ставлення до суб'єкт-суб'єктної взаємодії; як діяльнісний потенціал виявлення студентської ініціативи та відповідальності, розвитку особистісних якостей, що утворюють зміст суб'єктності.

Таблиця 1

Етапи формування суб'єктної позиції майбутнього педагога

Етап	Процесуальна характеристика	Змістова характеристика	Провідна діяльність
автономна дія	вибір суб'єктно-рольової позиції в умовах освітньо-професійного середовища ВНЗ	формування особистісних якостей (відповідальності, вибірковості, автономності)	спілкування
об'єкт взаємодії	накопичення досвіду прийняття самостійних рішень, заснованих на особистісних смислах та ставленнях		навчання
суб'єкт суб'єкт-об'єктної взаємодії	вибір індивідуальної траєкторії навчання, створення нових умов своєї освіти	формування ініціативності, активності, самостійності смислотворчості	навчально-пізнавальна діяльність
суб'єкт суб'єкт-суб'єктної взаємодії			
організатор суб'єкт-суб'єктної взаємодії	вибір траєкторії власного особистісно-професійного становлення	особистісно значущі цілі діяльності, володіння способами та засобами діяльності, виявлення самості в ситуаціях взаємодії	професійна діяльність

Свобода застосування права вибору буде свідчити про те, що особистість стає суб'єктом, тобто використовує оптимальний варіант свого розвитку в культурі та культури у своєму розвитку [2].

К. Абульханова-Славська зазначала, що відповідальність у поєднанні з ініціативою дозволяє особистості будувати цілісний контур діяльності, установлювати послідовність завдань, добиватися успіху, незважаючи на перешкоди. Можливість вибору в поєднанні з відповідальністю дозволяє особистості переходити на наступний рівень суб'єктної позиції.

Умовами «виращування» відповідальності та ініціативи майбутнього педагога можуть стати:

- надання студентам можливості знаходження рішень самостійно; усвідомлення особистісної значущості розв'язуваного завдання;
- зміна форм контролю діяльності студентів до незалежності від зовнішнього контролю;
- створення ситуацій, у яких майбутній педагог відчував би потребу знайти кращий результат у межах висунутих вимог.

Наприклад, для забезпечення свободи вибору студентів у навчальному процесі ВНЗ можливе застосування таких засобів:

- надання можливості студенту знаходження рішень самостійно;
- усвідомлення особистісної значущості розв'язуваного завдання;
- зміна форм контролю діяльності до незалежності від зовнішнього контролю;
- створення ситуацій, у яких людина відчувала би потребу знайти кращий результат у межах висунутих вимог.

Так, у громадському житті студентам першого курсу варто надавати такі ситуації вибору:

- вибір рольової позиції у групі;
- вибір студентського активу групи;
- вибір виду громадянської діяльності;
- вибір способів репрезентації результатів роботи в громадській діяльності.

Особливу роль для формування відповідальності відіграють способи організації роботи. Наприклад, під час розподілу ролей у групі (скажімо, доповідача, який буде репрезентувати результати роботи групи) можна спостерігати різні способи поводження студентів залежно від організації праці. Якщо людину ставити перед фактом: «Ти будеш доповідачем», вона вимушено приймає ці обов'язки. Якщо група незадоволена презентацією, доповідач зазначає: «Як зміг, так і доповів. Не треба було мене призначати». Інша ситуація, коли студент робить свідомий вибір, наприклад, завдання ставиться так: «Нам потрібен доповідач. Хто може змістовно та яскраво представити працю групи?». Хтось із членів групи відповідає: «Думаю, я зможу». Тим самим він бере самостійно на себе відповідальність і до виконання завдання підходить більш старанно.

Створення ситуації вибору в навчальній та науковій діяльності може бути реалізовано за такими напрямками:

- вибір варіативних курсів,
- вибір рівня самостійної роботи,
- вибір напрямку наукової роботи.

Наприклад, в організації самостійної роботи студента може бути передбачено три рівня складності: репродуктивний, конструктивний та

дослідницький, які оцінюються диференційовано. Наведемо в якості прикладу три рівні самостійної роботи під час вивчення дисципліни «Основи науково-педагогічних досліджень». На репродуктивному рівні складності студентам пропонується визначити ключові поняття в проблемі дослідження, надати їм визначення, скласти план дослідження, на другому – конструктивному – необхідно дібрати список літературних джерел з проблеми, обґрунтувати актуальність проблеми, ступінь її дослідження, сформулювати об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу дослідження. Третій рівень складності (дослідницький) передбачає виконання навчально-дослідного проекту із проблеми, що включає проведення емпіричного дослідження, інтерпретацію його результатів та розробку моделі, яка відбиває засоби рішення проблеми. Відповідно, оцінювання різних завдань також здійснюється диференційовано: репродуктивний рівень – максимальна оцінка D, конструктивний рівень – максимальна оцінка B, дослідницький рівень – максимальна оцінка A (за шкалою ECTS). Диференційована система завдань та їх оцінювання дозволяла не тільки зробити вибір, а й повністю відчувати відповідальність за такий крок, оскільки студент сам визначав свій рівень та подальшу траєкторію розвитку.

На акмеологічному етапі підготовки вибір студента пов'язаний із:

- вибором місця педагогічної практики,
- вибором проблеми дослідження,
- вибором педагогічних технологій для організації професійної діяльності,
- вибором стилю педагогічного спілкування та рівня організації взаємодії з дітьми.

Для прийняття відповідальних рішень необхідно мати досвід здійснення вибору та відповідальності за нього, що досягається завдяки попереднім етапам підготовки.

Організація варіативності освітнього середовища ВНЗ, на нашу думку має бути підпорядкована таким правилам:

- навчальним планом підготовки майбутнього педагога мають бути передбачені варіативні курси за вибором;
- доцільним є забезпечення різнорівневих завдань під час розробки робочих програм навчальних дисциплін;
- студентам доцільно надавати можливість вибору способів самореалізації у громадській, навчальній, науковій та професійній діяльності;
- під час організації групової роботи необхідно довірити розподіл ролей самим учасникам взаємодії.

Висновки і пропозиції. У якості висновків зазначимо, що проведена нами експериментальна робота дозволяє свідчити про те, що суб'єктна позиція майбутнього педагога проходить кілька етапів у своєму становленні: від автономної позиції організатора суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Становленню суб'єктної позиції студента сприяє побудова індивідуальної траєкторії розвитку, що уможливується завдяки наданню йому права вибору у громадській, навчальній, науковій та професійній діяльності. Про наявність суб'єктної позиції у майбутнього педагога свідчить наявність таких особистісних та професійних якостей: активність, відповідальність, са-

мостійність; здатність до рефлексивної діяльності, інноваційна відкритість, ціннісне ставлення до взаємодії, прагнення до здобуття нових знань, ціннісне ставлення до самовдосконалення.

У подальших дослідженнях плануємо розробити технологію побудови карт індивідуального професійного розвитку майбутніх педагогів в умовах навчання у ВНЗ.

Список літератури:

1. Аксенова Г. И. Формирование субъектной позиции учителя в процессе профессиональной подготовки: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01, 19.00.07 / Аксенова Галина Ивановна. – М., 1998. – 411 с.
2. Гогоберидзе А. Г. Теоретические основы развития субъектной позиции студента в условиях высшего профессионально-педагогического образования: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08 / Гогоберидзе Александра Гигивна. – СПб., 2002. – 535 с.
3. Гоголева И. И. Становление субъектной позиции будущего учителя в условиях инновационной деятельности педагогического колледжа: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Гоголева Ирина Ивановна. – Комсомольск-на-Амуре, 2003 – 207 с.
4. Годник С. М. О методе концептуального моделирования вузовского педагогического процесса (на основе объектно-субъектного преобразования личности) / С. М. Годник // Вестн. ВГУ. Проблемы высшего образования. – 2009. – № 1. – С. 49–59.
5. Годник С. М. Развитие субъектного потенциала личности – реальный гуманизм педагогической деятельности / С. М. Годник // Факторы и условия становления школьника и студента в качестве субъекта образовательного процесса: сб. ст. / под ред. С. М. Годника, В. И. Хлоповских. – Воронеж: ВГУ, ВГИ МОСУ, 1999. – С. 4-12.
6. Кузнецова Т. И. Педагогические основы личностного подхода в обучении студентов высших учебных заведений: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01, 13.00.08 / Кузнецова Татьяна Игоревна. – Б. м., Б. г. – 418 с.
7. Ліннік О. О. Майбутній учитель як суб'єкт педагогічної взаємодії: підготовка до співпраці з молодшими школярами: монографія / О. О. Ліннік. – К.: Слово, 2014. – 304 с.
8. Ліннік О. О. Система підготовки майбутнього вчителя до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями початкової школи: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Ліннік Олена Олегівна. – Старобільськ, 2016. – 519 с.
9. Обухова И. А. Профессиональная подготовка педагога к формированию субъектной позиции школьника в системе гуманистического воспитания: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Обухова Ирина Александровна. – М., 2003. – 188 с.
10. Шиянов Е. Н. Теоретические основы гуманизации педагогического образования: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика и история педагогики» / Е. Н. Шиянов. – М., 1991. – 32 с.

Линник Е.О.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ФОРМИРОВАНИЕ СУБЪЕКТНОЙ ПОЗИЦИИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация

В статье дано определение субъектности и субъектной позиции будущего педагога, названы личностные и профессиональные качества, образующие содержание его субъектности. Обосновано положение о необходимости обеспечения индивидуальной траектории развития для каждого студента для формирования его субъектной позиции, которое происходит в несколько этапов: автономная действие; объект взаимодействия; субъект субъект-объектного взаимодействия; субъект субъект-субъектного взаимодействия; организатор субъект-субъектного взаимодействия. Ведущая деятельность образует контекст для развития субъектной позиции: на первом этапе – общение, на втором – обучение, на третьем-четвертом – учебно-познавательная деятельность; на пятом – профессиональная деятельность. Индивидуальную траекторию развития обеспечивает предоставление студентам права выбора во всех видах деятельности на всех этапах становления субъектной позиции.

Ключевые слова: субъект, субъектность, субъектная позиция, будущий педагог, индивидуальная траектория развития, выбор, ответственность.

Linnik E.O.

Borys Grinchenko Kyiv University

THE GRADUAL FORMATION OF A SUBJECT POSITION OF THE FUTURE TEACHER

Summary

In this article the author defines subjectivity and the subject position of the future teacher, called the personal and professional qualities that have content of its subjectivity. The author justified position on the need for individual development trajectory for each student to form his subjective position, which takes place in several stages: the autonomous action; interaction of the object; the subject of the subject-object interaction; entity subject-subject interaction; organizer of subject-subject interaction. Leading the activity forms the context for the development of a subject position: the first stage – communication, the second – the training, the third and fourth – educational and cognitive activity; the fifth – professional activity. Individual development path provides giving students the right to choose in all the activities at all stages of formation of a subject position.

Keywords: subject, subjectivity, subject position, future teacher, the individual path of development, choice and responsibility.